

Déry Tibor és Nagy László

Nem tartoztak egymás szoros baráti köréhez. Már csak azért sem, mert nemzedéknyi korkülönbség állt köztük. Nagy Lászlót az 1945 után indulók lelkes társasága vette körül, amelyet a népi kollégiumok „fényes szellő” röpítettek a magasba. Déry Tibort viszont azok, akiknek a többsége a húszas években indult, már kötetek egész sora állt mögöttük, s a harmincas évek vezető folyóiratainak: a Nyugatnak, a Szép Szónak, a Válasznak, a Magyar Csillagnak az elismerése kísérte munkásságukat.

És mégis, a kettőjüket elválasztó 31 éves korkülönbség ellenére egész életpályájuk során olyan mély vonzódás élt bennük egymás iránt, hogy annak érzelmi hőfokát már-már nehéz észérvekkel megmagyarázni. Olyan jelenség benyomását kelti, amely valahonnan az értelmén túlról, a zsigerek vonzásaiból és taszításaiból táplálkozik. (E kapcsolat kivételessége talán abból is érzékelhető, hogy Nagy László volt az egyetlen a maga nemzedékéből, akinek érdekében az amúgy igencsak kevés bírálatot író tollat ragadott.)

Az utókor mindezzel kapcsolatban legfeljebb csak a kérdéseit fogalmazhatja meg: Miért adta át egyáltalán a pályakezdő – 1949-ben megjelent első verskötetét, a *Tűnj el fájjást* az akkor talán még nem is igen ismert idősebbnek? Ráadásul kedves dedikációval, amelynek betűi látható izgatottságról tanúskodnak? ¹ Miért fogadta őt azonnal szívébe a megajándékozott? Talán mert a nehézkes mozgású 24 éves fiú saját ifjúkorát, életének első tíz évét juttatta eszébe, amikor csonttuberkulózisa miatt ő is akadályozva volt a mozgásban? Vagy származása miatt, felidézve az Illyés Gyulával való egykori találkozást Párizsban, és későbbi közös látogatásait annak rokonainál Rácegrespusztán; ahol a városból jött lelkesen – s időnként naivul – vallatta vendéglátóit a paraszti lét hétköznapijairól? Vagy a versek frissessége ejtette meg? Köztük néhány kép:

„Éjszakára beheged még
a víz színe csipkésen
s ha a madár reggel rálép,
csillámlva szétzizen,”

vagy talán egy ritmusképlet:

„Füles bagoly száll susogva
kóbor kutya hasas nyúlra
vadászik a mezőben,”²

amely kísérteties erővel idézte fel a korán elvesztett József Attila törékeny, védtelen alakját s leíró költeményeinek némely jellegzetes fordulatát. – Igen valószínű, hogy a felsoroltak közül valamennyi közrejátszott a vonzódás és a kölcsönös szimpátiák kialakulásában.

¹ Megismerkedésük időpontját a költő az 1949-es könyvnapra teszi. Ennek ünnepélyes körülményei között adja át első kötetét a már befutott pályatársnak. L. *Életem*. Új Írás, 1974. dec., 12. sz. 82–100., és NAGY László, *Versék és versfordítások*. Bp., 1978. 1. köt. 707.

² Részletek a kötetnyitó *Esti képek* c. ciklusból. In NAGY László, *A nap jegyese*. Bp., 1954. 7–8.

Am, ha Nagy László egy későbbi megnyilatkozásában főbb tételeit vesszük tekintetbe, az is nyilvánvalóvá válik, hogy kettőjük kapcsolata mögött nemcsak ösztönös, de az élet és a művészet feladatait egybecsengően értelmező nézetazonosságok is meghúzódtak. „Tudom, hogy néhány írásom sokaknak nehezen felfogható vagy majdnem érthetetlen – így a fiatalabb. – De nem mindig az én verseimben van a homály, hanem az esztétikailag képzetlenekben és a renyhékben.” (Déry ugyanígy vélekedett a kifejezés kérdéseiről, mondván, a világ bonyolult összefüggéseit is csak összetetten lehet megragadni.) – „Voltak illúzióim; jórészt magam végeztem velük. Hitemben, ami ifjúkorom óta éltet, megcsatlakoztam, megrendültem. Megrendüléseimet nem szégyeltem. Hozzátartoznak az emberi és költői sorshoz.” (Ezeknek a szavaknak párhuzamaként elég, ha csupán felvillantjuk az 1945-ben friss hittel újrakezdő barát későbbi politikai csalódásait és meghurcoltatásait.) „Noha költészetem visel népi jegyeket is, nem tartom magam népi költőnek, sem a stílus és téma szerint, sem a szó néprtribuni értelmében.”³ Ez a kijelentés is tökéletesen rímel Déry felfogására, aki egyetemes és oszthatatlan magyar irodalomban gondolkodott, s már 1954-ben figyelmeztetett a népi-urbánus kettéosztottság újratermelődésének veszélyeire.⁴

Tanulmányunk e megkapóan tiszta és példaértékű férfibarátság emlékeit kívánja – némi megbocsátható filologizálással egybekötve – két fő- és két melléktételben összefoglalni.

A segítségnyújtás egy sajátos formája és időzítése

A költőről készült összefoglalók elismeréssel emlékeznek meg Déry Tibornak *A nap jegyese* című kötetről írt jegyzetéről,⁵ s kitüntető helyen idézik befejezésének halk „proféciaját”: „Ne mulasszuk el a figyelmeztetést: itt a szerénység megható csendjében alighanem egy nagy mű készül.”⁶

Első fő tételünk mondanivalójához Déry írásának megjelenési időpontja kínálja a kulcsot. Azt a momentumot, amely a bibliográfiai feldolgozásokban rendszerint elsikkad (amikor is nem a keltezésre, hanem lapszámra utalnak); nem is szólva a cikkgyűjtemények azon szerkesztési gyakorlatáról, amely a művek alatt csupán a megjelenés évszámát tünteti fel.⁷

Dérynek e jegyzete ugyanis *Egy fiatal költő* címmel eredetileg a Szabad Ifjúság október 5-i számában jelent meg – jóval a kötetet ismertető és kifogásokban igencsak bővelkedő bírálatok közzététele után. A központi pártlapban Diószegi András teszi szóvá augusztus 27-én a kötet, illetve a költő „kettősségét”, „misztikus eredetieskedését”, „homályát”, gondolatvilágának ellentmondásosságát, reményt vesztett hangulatait, „felületes általánosításait”, gyanakvását stb. – amit megengedhetetlennek tart. Igaz, biztosítja a költőt tiszteletéről – és „segítségére” kíván lenni, „hogy leküzdje kétségeit”.⁸ Hasonló szellemben ír két nappal később

³ K. É. [KATONA ÉVA], *Látogatóban Nagy Lászlónál*. Élet és Irodalom 1965. júl. 24. 30. sz. 12., és *Látogatóban*. Bp., 266–273., valamint NAGY László, *Versek és versfordítások*, 1. köt. 715–724.

⁴ Az írók egyetértéséről. Irodalmi Újság, jún. 26. 15. sz. 2., és DÉRY Tibor, *Botladozás*. Bp., 1978. 1. köt. 472–481.

⁵ L. BORI Imre, *Két költő*. Novi Sad, Forum, 1967. 173., 175. – Tüskés Tibor, *Nagy László*. Bp., 1983. 83.

⁶ GÖRÖMBEI András, *Nagy László költészete*. Bp., 1992. 80–81.

⁷ Déry jegyzetének keltezése hiányzik a bibliográfiai feldolgozásokból. S az 1978-ban közzétett *Botladozás* című cikkgyűjteményében is csupán évszámmal szerepel. L. DÉRY Tibor, *Botladozások*, 1. köt. 601–605.

⁸ DIÓSZEGI András, *A nap jegyese*. Szabad Nép, 1954. aug. 27. 239. sz. 3.

Ungvári Tamás is az ismert kulturális hetilapban, a Művelt Népben: „A *Tűnj el fűjás* agitátor költője a *Nap jegyese*ben kozmikus összefüggéseket látó, de a politikáról, a mindennapi életről közvetlenül alig énekelő költőnek adta át a szót...”⁹ (Kell-e mondanunk, hogy 1954-ben ez súlyos elmarasztalást jelentett?) Egy hét se telik bele, s az Irodalmi Újságban közel teljes oldalnyi eszme-futtatásban igyekeznek a kor egyik vezető kritikusa, Pándi Pál a verskötet marxista igényű mérlegre tételére. Értő és elismerésekben sem fukarkodó írás, amely elemző módon tárja fel a kötet formai értékeit és új vonásait. Ám valamiféle csőlátás ígézetében ő is úgy tesz, mintha nem értené, hogy – a Rajk per, a törvénytelen-ségek, az erőszakos szövetkezetesítés, a falusi padlássöprések után – a „szabad ország életének bátor hangú dalosa új kötetében” miért „távolodik ettől az élettől?” Majd hozzáteszi: belső viták dúlnak a költőben, „közte és a valóság között. Elsősorban ez a diszharmonia távolítja el őt életünk eleven kérdéseitől, a gondokban-örömegekben felnövő lelkének izzásától.”¹⁰

Nem állítjuk, hogy Déry mind a három kritikát olvasta, de egészen bizonyos, hogy hallott róluk és ismerte elmarasztalásait. Mint ahogy bizonyára hónapokkal korábban ismerte a kötet anyagának java részét is, ha mást nem – azt, ami a Csillag 1954-es évfolyamában megjelent; köztük azokat a kritikus élű „pesszimista” verseket is, amelyeket a költő támadói kifogásoltak. Szinte egészen bizonyos, hogy neki is megakadt a szeme az alábbi, az új falu hatalmasait elítélő sorokon:

„Nincs itt álarc, nem tűri az élet,
– tűnődöm és ballagok –
Azt csak a víg örültek s hazúgok
hordják, ők a maszkosok...”
(*Farsangi ének*)

„Zajog a vadásznépség, – néma a hivatal;
emberi kérdésekről áll ott a ravatal...”
(*Téli kép*)

E versek ismeretét már csak azért is feltételezhetjük, mert a folyóiratnak éppen az a kérdéses száma közölte őket, mint amelyben Dérynek – az ugyancsak sok vitát kiváltó *Talpsimogató* című jelenete található.¹¹ Ugyanezen az alapon tételezzük fel azt is, hogy Déry még a Csillagban olvashatta *A nap jegyese* című kötet egyik központi darabját, a *Gyöngyszoknya* című költeményt, amely viszont abban a számban szerepelt, amely a jóbarát, Illyés Gyula *Dózsa* című színművének második részletét tette közzé.¹² Azt a *Gyöngyszoknyát*, amely a jégverés vad természeti képeinek megtévesztő csillogásában jeleníti meg a pusztítás mitikus erőit. Egyben ugyancsak megteremtve a szocialista eszmék fényes ígéreteinek azt a pusztítást asszociáló képét, amely hazai földön való megvalósításuk keleti, despotikus gyakorlatát idézte.¹³

⁹ [UNGVÁRI], Nagy László: *A Nap jegyese*. Művelt Nép, 1954. aug. 29. 25. sz. 6.

¹⁰ PÁNDI PÁL, *A nap jegyese*. Nagy László új versei. Irodalmi Újság, 1954. szept. 4. 25. sz. 3.

¹¹ DÉRY TIBOR, *Talpsimogató*. Csillag, 1954. ápr. 4. sz. 575–602. – NAGY LÁSZLÓ, *Farsangi ének*. Uo. 604. és *Téli kép*. Uo. 605.

¹² ILLYÉS Gyula, *Dózsa*. Csillag, 1954. jún., 6. sz. 961–992., NAGY LÁSZLÓ, *Gyöngyszoknya*. Uo. 993–996.

¹³ VASY Géza, *Nagy László történelemszemlélete*. In uő., *Nagy László tanulmányok*. Veszprém, 1993. 5–30. (A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiskönyvtára 9.)

Arra talán felesleges is emlékeztetnünk: Déry messzemenően egyetértett ezzel a „látélelettel”. Hiszen, ha más nem, a *Felelet* című regényének fogadtatása is rádőbbsentette az eszme és a hatalom hétköznapi, az ígéreteknek ellentmondó gyakorlati közti különbségre. Talán ez is közrejátszott abban, hogy elsőként csatlakozott 1953 nyarán Nagy Imre új kormányprogramjához, amely a törvénytelen-ségek felszámolását, s az elemi demokrácia körülményeinek a megteremtését követelte.

Amikor tehát a kritikák keresztjébe került ifjú pályatárs védelmére kelt, nemcsak a *Felelet*-vitára emlékezhetett, hanem egyben egy új, szabadabb irodalompolitika kibontakoztatásának a szándéka is vezethette; amiben nemcsak műveivel, mint például a *Felelet*-vita egy momentumát kigúnyoló *Talpsimogató* című jelenettel, hanem publicisztikájával és vitacikkeivel is tevékenyen részt vett.¹⁴ Elég, ha ehelyütt Illyés Gyulának a „pesszimista” versek jogosságát kimondó cikkére, illetve a körülötte kialakult hadakozásra utalunk, amelyben Déry nyíltan kiállt a költő szabad témaválasztásához való joga mellett.¹⁵

Déry Nagy Lászlóról szóló jegyzeteinek vita-módszere egyébként nemcsak őt, a kort is jellemzi, hiszen a hatalom kulcspozícióiban változatlanul a korábbiak ülnek. Úgy „vitatkozik” a Szabad Nép, a Művelt Nép és az Irodalmi Újság írásaival, hogy kerüli a konfrontációt, meg sem említi íróikat. Egyszerűen idézetekben mutatja fel a kötet meghatározó irodalmi értékeit, majd egy fölényes mozdulattal: „Kell-e külön politikai jelző ennek a költészetnek a jellemzésére?” – egyszerűen lesöpri az asztalról az ismert, ám ki nem mondott vádaskodásokat.¹⁶

(Hadd tegyük mindezekhez zárójelben hozzá: Nagy László érdekében Déry a továbbiak során sem volt rest fellépni, ha ezt szükségesnek látta. Elég emlékeztetnünk 1955-beli megnyilatkozására, amelyben elégedetlenül adott hangot hiányérzetének, amikor egy, a fiatal költőket bemutatni szándékozó esten hiába kereste Nagy László és Juhász Ferenc nevét, illetve műveit.¹⁷ S filológiailag ugyan nem bizonyítható, de nagy valószínűséggel része volt abban is, hogy a kulturális élet visszasságait felsorakoztató, a párt központi vezetőségének címzett memorandum – amelynek előkészítésében Déry számottevő szerepet játszott – kiemelten szóvá tette Nagy László új verskötete kiadásának visszatartását.¹⁸ Nagy László és Déry műveinek egymást erősítő testvérkedését a társadalmi megújulást és az 1956-os forradalom szellemiségét képviselő Új Hang című folyóiratban – terjedelmi okok miatt – ezúttal csak megemlítjük.¹⁹)

¹⁴ 1954 áprilisától *Egy perc* címmel rovatot kap a Művelt Népből. S nemcsak „az írók egyetértéséről” biztosítja Nagy Imrét (l. 4. jegyz.), hanem – néhány héttel *A nap jegyeséről* írt jegyzet után – nyílt levélben is hitet tesz a reformeszmék és -politika mellett: *Nyílt levél Nagy Imre elvtársához*. Irodalmi Újság, 1954. okt. 23. 32. sz. 1.

¹⁵ L. ILLYÉS Gyula, *„Pesszimista” versekről*. Irodalmi Újság, 1954. jan. 15. 2. sz. 3. – Déry már a Csillag februári számában megvédi a szerzőt Gellért Oszkár „vonalas” kioktatása ellen. (Csillag, 1954. 2. sz. 312–314.) De utóbb akad vitatkozni valója ez ügyben Kónya Lajossal is: *Válasz Kónya Lajosnak*. Csillag, ápr. 4. sz. 729–734.

¹⁶ *Egy fiatal költő*. In DÉRY Tibor, *Botladozás*. Bp., 1978. 1. köt. 601–605.

¹⁷ *Újra a tisztességről*. In DÉRY Tibor, *Botladozás*. 1. köt. 482–483.

¹⁸ *A memorandum*. Irodalmi Újság, 1956. okt. 6. 40. sz. 9. – A dokumentum létrejöttéről és hatásáról l. ACZÉL Tamás–MÉRAY Tibor, *Tisztító vihar*. München, 1982. 303–317. – Déry szerepéről a memorandum előkészítésében l. *Kortársak Déry Tiborról*. Bp., 1994. 10., 154.

¹⁹ L. GÖRÖMBEI András, *i. m.* (9. jegyz.) 84–85.

Jeleztük már: Déry Tibor és Nagy László barátsága külső formáját tekintve nem egy „összejáró” kapcsolat volt. Am hagyatékaik számos apró jelét őrzik annak az emberi melegségnek, amely végigkíserte későbbi éveiket is.

Déry könyvtárában például Nagy Lászlónak az alábbi kötetei találhatók (kivételesen nélkül kedves ajánlással): *Tűnj el fájdalom* (1949), *Ég és föld* (1972), *Versben bújosos* (1973).²⁰ Nagy László könyvei között viszont a következő Déry-művek maradtak ránk: *Ítélet nincs* (1969), *Képzelt riport egy amerikai pop-fesztiválról* (1971) – ugyancsak dedikációkkal.²¹

Levelek tekintetében viszont nincs elkényeztetve a kutató. Nemrég közzétett naplójában a költő említi, hogy idős barátja levélben köszönte meg összegyűjtött műveinek négy kötetes kiadását.²² Maga a levél azonban nem áll rendelkezésünkre. (Igaz, sajnos a Dérynek megküldött kötetek sem.) Annál kedvezőbb viszont a Déry hagyatékból előkerült, keltezés nélküli rövid levelecske, amely ugyancsak egy kötetet köszön meg:

„Kedves Tibor Atya!
Könyvedet szeretettel elolvastuk, s minden cicoma nélkül hódolunk Neked.
Szívvel kívánunk minden jót
Nagy László
Margit”

Alatta egy szív rajza – benne a következő szavak:

„Ez a szív Böbéé.”²³

Az 1975-ből származó, az ötvenéves költőt köszöntő sorok közvetlensége visszaigazolni látszanak e kölcsönös szeretetet.²⁴

²⁰ „Déry Tibornak. Szeretettel F. Nagy László. Bp. 1949. május 24.” (B. 26.956.), „Böbének, Tibornak szeretettel, tisztelettel küldöm: Nagy László. Bp. 1972. május 3.” (C. 8702), „Böbének, Tibornak szeretettel küldöm: N. Laci. Bp. 1973. X. 24.” (C. 8703) – valamennyi a PIM könyvtárában. – Megemlítjük, hogy a hagyatéknál két dedikátlan kötetet is őriz: *A tűzér és a rozs*. 1951. (B. 26.955) és *Himnusz minden időben*. 1965. (B. 26.954).

²¹ „Nagy Lászlónak, Margitnak Déry Tibor. Bp. 1969. V.” – „Nagy Lászlónak, Szécsi Margitnak szeretettel D. T. Kelt. n.” – Nagy András tulajdonában.

²² „Déry Tibor levelet írt nem tudta, hogy ilyen »mű« van mögöttem. Ezért is volt jó ez a kiadás, 4 kötet együtt. Hogy megtudják.” (1975. június 5.) In *Kronika-töredék. Nagy László naplója*. Bp., Helikon, 1994. 59.

²³ PIM Kézirattár. Levelek Déry Tiborhoz.

²⁴ Teljes szövege a következő: (Megértéséhez tárgyi kiegészítés: Déry és felesége 1975. június 9-e és 30-a között Bécsben tartózkodott. Böbe itt nézte meg a TV június 29-i esti adásában Kormos István interjúját az ötvenéves költővel. Déry rendszerint a Bécs közelében fekvő Badenbe járt rulettenzi.)

„1975. aug. 8.

Édes Lacika!

Tudom, letelt az a bizonyos 8 nap, de kérem, fogadja nagy szeretettel küldött jó kívánságainkat! Nagyon szeretjük és tiszteljük magát Lacikám (különösen én, talán mert én is júl. 14-én születtem). A TV-interjú Bécsben a követségben néztem végig, óriási volt, amit és ahogy mondta. Ha visszamegyünk Pestre, levetítetem Tibornak, aki nem látta, mert Bécsben ő csak rulettenzi.

A jó Istenke segítse magukat – Margitkával együtt, nagy szeretettel és öleléssel

Böbe”

„Most sajnos nem rulettenzhatok.

Fehát aláírhatom. Szeretettel öllelek, kedves Lacim:

Tibor”

A közlés engedélyezéséért ezúttal mondunk köszönetet Nagy Andrásnak. A levélben jelzett TV interjúról I. ALFÖLDY Jenő, *A költő arca*. Élet és Irodalom, 1975. júl. 5. 27. sz. 13. – Az interjú szövegének részletközlése: *A költő nem tévedhet*. Tiszatáj, 1975. júl. 7. sz. 5–11.

Nagy László említett naplója egyébként arról is tanúskodik, hogy írója szívesen olvasta öreg barátja írásait, köztük a *Napok hordalékait*.²⁵

Talán nem érdektelen megemlítenünk egy közös barát, Kondor Béla nevét sem. Úgy tudni: Nagy László és Déry együtt tekintették meg 1973-ban Kondor kiállítását.²⁶ S arra sem érdektelen emlékeztetnünk, hogy a *G. A. úr X-ben* című regényének borítólapját Kondor Béla készítette, nagy valószínűséggel az író kérésére.²⁷

A leghosszabban – közel két héten át – Párizsban időztek 1968 november végén, az UNESCO közgyűlése idején, amikor a magyar szellemi élet számos képviselője „rajzott ki” a francia fővárosba, a legkülönbözőbb szervek meghívására vagy kiküldetésében.²⁸ E közös programok emlékét Déry és Böbe naptár-noteszei őrizték meg számunkra.²⁹

Nov. 20.: Szajna-parti séta, majd a boulevard Saint Michel megtekintése. Este Illyés Gyula is velünk van: vacsora Georges Charairékkal (utóbbi jóbarátjával) egy spanyol kiskocsmában.

Nov. 21–23.: kirándulás Bourges-ba. Az előbbiekhöz Kósa Ferenc filmrendező is csatlakozik.

Nov. 24.: közös program a két „nagy öreggel”. Felkeresik a Bastille-t, a Szent Lajos szigetét és a Mont St. Geneviève-t, ifjúkori lakásaik és együttléteik színhelyeit.³⁰ Vacsora Kassai Györgynél, Németh Andor nevelt fiánál, Déry fordítójánál.

Nov. 25.: a három „nagy” közös műteremlátogatása Beck András szobrászművésznél, este vacsora Charairéknél. Itt jelen még: Illyés és Jean Rousselot, Paul Chaulot, Jean Follain, Guillevic – a magyar irodalom jeles barátai.

Nov. 26.: közös irodalmi est a Magyar Intézetben.

Nov. 28.: ismét vacsora Charairéknél.

Nov. 29.: Déryék és Nagyék kirándulása Ermenonville-be, az ismert Rousseau-emlékhelyre.

Nov. 30.: csupán egy rövid bejegyzés: „Nagy Lacival festék!” ...

E párizsi napok egyetlen írásos emléke, amely a Déry hagyatékban ránk maradt: a közös irodalmi-est francia nyelvű meghívója – hátlapján a költő írásával:

„Tibor!

Én most mosónőzők, pedig jobb lenne Veled egy kávé

Nagy L.”³¹

²⁵ „Olvastam két Déry-írást is, szépek” – írja 1975. április 4-i bejegyzésémél. In *Kronika-töredék* (22. jegyz.), 30. – Nagy valószínűséggel a következő írásokról volt szó: *Április negyedikére*. Népszabadság, 1975. ápr. 4., 79. sz. 21., illetve *Egy nap hordaléka*. („Illendő-e, ha az író magánügyeiről is beszámol.”) *Élet és Irodalom*, 1975. ápr. 5., 14. sz. 3. Különösen ez utóbbi kelthette fel a költő érdeklődését, hiszen az írói alkotómunka „technikájáról” és hatásáról elmélkedik.

²⁶ L. Tüskés Tibor, *i. m.* (5. jegyz.) 161.

²⁷ L. DOMOKOS Máttyás, a kötet kiadói szerkesztőjének visszaemlékezéseit. In *Kortársak Déry Tiborról*, 16.

²⁸ Korabeli beszámoló az eseményről: BOLDIZSÁR Iván, *A nemzetközi megértés iskolája*. *Élet és Irodalom*, 1968. dec. 15. 50. sz. 1–2.

²⁹ PIM Kézirattár, Déry-hagyaték. Noteszek.

³⁰ A sétát Déry egy „hordaléka” is megörökítette: *Összeütöközés Párizssal*. *Élet és Irodalom*, 1968. dec. 21., 51. sz. 3., és DÉRY Tibor, *Botladozás*, 2. köt. 384–396.

³¹ PIM Kézirattár. Levelek Déry Tiborhoz.

Mindebben – úgy érezzük – nem elsősorban a közlés tartalma az érdekes, hanem a gesztus: hogy Déry e lényegében véve érdektelen sorokat is félretette és megőrizte. Talán nem kell kommentár.³²

Melléktételünk befejezéseként röviden még megemlíjtük a Béres-cseppek ügyét. Ezzel kapcsolatos találkozásait tényét 1977 elejéről a költő naplójegyzetei rögzítik,³³ de viszontlátjuk azokat Böbe naptáiraiban is. (A nyolcvanegyedik évében lévő Déry ekkor már nem vezetett napi feljegyzéseket.) E dokumentumokból a következő hüvelyezhető ki: Déryék együttérző figyelemmel kísérték Béres József rákellenes cseppeinek az ügyét, amelyet a szakma ellenérzéssel fogadott. Am Nagy László és barátai mindent megtettek elismertetéséért. Déryék – elképzelhető, hogy a költő biztatására – már 1976. december 17-én találkoztak a feltalálóval és Kósa Ferencel, aki dokumentumfilmet készített a cseppek gyógyító hatásáról. 1977. február 14-én, 15-én és 17-én (Ilyés Gyuláék, lányuk Ika és Németh Lászlóné társaságában) megismerkednek a három-részes filmmel.³⁴ Majd február 20-án ismét találkoznak Kósa Ferenc lakásán. Három nappal később viszont ez áll Böbe naptárában: „1/2 1^h – Tiborral Aczélhoz”. Majd március 14-én: „Aczél Ágihoz”. Közben a március 5-i bejegyzés (szintén Böbe betűivel) arról szól, hogy vacsorára vendégül látták Görgey Gáborékat, illetve Nagy Lászlót és Szécsi Margitot.³⁵ Igen nagy valószínűséggel állíthatjuk – azért, hogy a vendéglátók beszámoljanak: milyen eredménnyel jártak Aczél Györgynél, akitől az ügy szélesebb nyilvánossága függött. Tudomásuk szerint: nem sok eredménnyel. De ez esetben is a szándék beszél önmagáért.³⁶

A kor világrendjének közös ellenzékében

Déry és Nagy László kapcsolatát már kezdettől fogva nem az ifjú pályatárs vonzódásának s egy atyáskodó idős úr jóindulatának a találkozása határozta meg; hanem az, hogy lényegében véve azonosan, vagy legalábbis hasonlóan válaszoltak koruk fő kérdéseire.

Szellemi életrajzuknak ez a párhuzama utóbb a hatvanas években vált egyre határozottabban láthatóvá, s tartalmát tekintve is tovább gazdagodott.

E folyamat lényegét megkíséreltük második főtételünk címében is kifejezni. Az 1956-os forradalom leverését követően mindketten számvetésre kényszerültek. Szembesülniök kellett a szocializmus szovjet, illetve népi demokratikus megvalósíthatóságának illúziójával, s ezzel egyidejűleg: saját sorsukkal és eszmélkedésük lehetséges távlataival. A börtönbe zárt idősebb barát megaláztatásának a „súlyát” akár számszerűen is ki lehet fejezni (a három évig tartó cella-élet során, úgy tudni, tizenhat kilót fogyott). Am a börtönlét nemcsak gyorsította a kijózanodás folyamatát, de hatékonyan segítette is az illúziókhöz, illetve a korábbi önmanipuláltsághoz fűződő érzelmek felszámolását. *G. A. úr X-ben* című regényé-

³² További adatok a közös párizsi napokhoz: Tüskés, *i. m.* (5. jegyz.), 164.

³³ *L. Krónika-töredék, i. m.* (22. jegyz.), 361., 371.

³⁴ A vetítés részleteihez l. SZABÓ B. István tanulmányát: *Déry Tibor és a film*. In „D. T. úr X-ben”. Bp., 1995. 124–125.

³⁵ Déryék más alkalmakkor szívesen látták maguknál vacsorára Nagyékat. Így (Böbe noteszeinek tanúsága szerint) 1969. január 16-án Kamondy László és Vajda Miklósek, 1970. január 22-én pedig Vas Istvánék és Csurka Istvánék társaságában.

³⁶ Meglehetősen félve tesszük fel e magánkapcsolatra az utolsó tollvonást: a feleség, Szécsi Margit egy közeli barátjáné, Gulyás Klára szerint, egy időben Déryék egyenesen azzal foglalkoztak, hogy általános örökösül teszik meg a Nagy házaspárt.

ben Dérynek sikerül elérnie egy olyanfajta gulliveri látásmódot, amelynek optikáján keresztül kívülről, ha úgy tetszik, elidegenítve, láttatja egykori álmainak torzképét, illetve azok következményeit. A sajátos börtöncenzúra körülményei között, természetesen mindezt nem lehetett „egyesben” adni. Az író egy többértelmű, többsíkú kifejezőmódot volt kénytelen kialakítani. Lehet ezt negatív utópiának is nevezni, hisz vannak a börtönben papírra vetett regénynek olyan részletei, például a per és a börtön leírása, ahol mindennek az ellenkezője az igaz. Am bőven található a szövegben olyan fejezet is, ahol a „cselekmény” többféle-képpen vagy egyenesen egy az egyben értelmezhető – csak hogy nem az X.-beli körülmények között, hanem a „hazai” gyakorlat alapján (l. például a szállodai vagy kereskedelmi állapotok megjelenítését). – Am itt most elsősorban a szellemi leszámolás elegáns, intellektuális fölényét szeretnénk kiemelni. (A regény már 1960 tavaszán elkészült, de megjelentetni csak 1964-ben sikerült.)³⁷

Nagy László számára is kínnal és szenvedéssel járt a számvetés. S alanyi költőként eleve megrázóbb, sőt viharosabb formában éli át, s önti formába hajdani megtévesztettségének szégyenét és megaláztatásait:

„Simogatás és korbács
emlékei járnak idegeimre
szellő meg szélvész
fegyverdörejével repedésig
megtelik csontom
kardokkal izmom
jön a ragály
göthömbben ugrál a csillag
irhám fűvét irtja a rüh
és rámrakja kék köveit
fáj a beléütött bélyeg
oklevelek betűi szúrnak
rajokban a nyári pimaszok
pirosra dagadnak rajtam
idegesen állom
de csiszár-kezek közt megőrülök.”

E hosszabb költeményben (*Búcsúzik a lovacska*) ő is ezópusi kifejezésre kényszerül. Vágóhídra hurcolt kedvence nevében panaszolja el sorsát és gyerekkora paraszti világának pusztulását. (A költő 1958 és 1960 között dolgozott e művén, amely ugyancsak késve, 1963 májusában kapott nyomdafestéket.)³⁸

Déry és Nagy László e két művének összehasonlítása azonban nemcsak az illúziókkal való leszámolás miatt érdemel figyelmet. Legalább olyan fontos, ha nem fontosabb momentum mindkét alkotásban a politikán túli: civilizációs és technikai vonatkozások feldolgozása. Annak a felismerése például, hogy a falu, a szülőföld hajdani életformáját nemcsak a politika, hanem a politikánál is általa-

³⁷ Első részkiadása: Új Írás, 1963. 11. sz. (Előszó és az 1–2. fejezetek), Jelenkor, 1963. 12. sz. (3. fejezet), Új Írás, 1963. 12. sz. (5. fejezet).

³⁸ *Búcsúzik a lovacska*. Új Írás, 1963. máj., 5. sz. 552–554.

nosabb kényszerítő erőt képviselő technikai „forradalom” is széttroncsolja: a gép, amely „hatékonyabban” és „eredményesebben” helyettesíti az állati és emberi munkaerőt. Joggal és okkal panaszolja tehát a lovacska:

„...idomom, szervezetem
mérnöki ábra már
hasznosra torzult vetületemből
csoda jött a világra, csoda
fém-gyomor, benzint, áramot
atomot evő és bontó gyomor
az űr selyem-szénáján élő
napelem-zabáló gyomor
fém-tüdő, fáradhatatlan
átnyerít világokat
fém-csövek a beleim, ereim
forgóm és csuklóm a csapágy
violaszín zsírban
ütemre lökődnek combcsontjaim
szálltok lemásolt
mesebeli szárnyaimon
ki tudja hová.”

Ez a félig-meddig élőlény nélküli, elgépiesedett világ jelenik meg a *G. A. úr X-ben* tájképein is, jelezve, hogy Déry Nagy Lászlóhoz hasonlóan élte át korunk technikai és civilizációs változásait. Elég, ha a regény bevezető fejezetére utalunk, a homokos, valami nevesincs szürke fűvel borított vidékre, amelynek talaja – a város felé közeledve – drótdarabokkal, pléhlemezekkel szennyezett. Majd rozsdás vasfazekak, szögesdrótok, huzalok, hulladékvasak, vízvezeték-csövek, radiátor alkatrészek, T-vasak váltják egymást, hogy a város közvetlen közelében gépalkatrészeknek, fogaskerekeknek, csörlőknek, ágyú-, harckocsi-, repülőgép- és autóroncoknak adják át helyüket.

Nincs időnk és helyünk e két, egymásnak a legkülönbözőbb módon felelgető és egymást kiegészítő szemléletnek a részletezésére. Látleteik sötétsége nyomasztó és megdöbbenítő. Déry véleménye meglehetősen sarkított és majdhogynem szélsőséges: „Amit a gép ma az ember számára az utcán, gyáraiban, hivatalaiban, otthonaiban, magánéletében kialakít – állítja egy bécsi előadásában – ez nem más, mint a lélek elhalása. Az ember és a világ közé állítva – mint közvetítő – gyengíti az előbbit és meghamisítja az utóbbit. Mint kezünk meghosszabbítója és érzékeink helyettesítője, tagadja létünk értelmét, amit csak érzékelésünk gyakorlása közben valósíthatunk meg. Azzal az indokkal, hogy segít az embernek, nemcsak az izmait és érzékszerveit gyengíti, hanem lelkének mindazokat az erőt, amelyek ezektől függenek. A gép diktátuma szerint mozgunk, látunk, hallunk és érezzük a szagokat. Minden pótlék. Minden, a gép által előállított részmunka, még ha tökéletes is, tagadja az embert, mint egységes egészet...”³⁹

³⁹ Déry az Österreichische Gesellschaft für Literatur által „Korunk és annak regénye” elnevezéssel az 1965. október 25–27. között megrendezett tanácskozáson tartott *Az ember veszélyeztetettsége* címmel előadást. Idézetünk a *Neue Rundschau* 1966. 1. füzetéből való.

Nagy László nem fogalmaz ilyen élesen. A *Zöld Angyal* című hosszú költeményében⁴⁰ már-már mintha visszalépné látszana a *Búcsúzik a lovacska* gépellenes motívumaitól. Vívódba ugyan, de hőse mégiscsak belátja a régi falu eltűnésének szükségességét, s felismerésének szorítását bizonyos mértékig enyhíti, hogy a pusztítást maga a természet végzi el. A régi falu napi használaton kívül rekedt épületeit, tárgyait elborítja a penész s a gyomnövények zöld burjánzása. Ám a „belenyugvás” csupán látszat, s csak arra jó, hogy annál élesebben és fájdalmasabban ellenpontozza azt a megrendülést, amely – a költő édesapjának elvesztése kapcsán – az *Ég és föld* című oratóriumban a felszínre tör. Immár egyértelműen érzékeltetve azt a pótolhatatlan hiányt, amit a technika és a mechanikusan végrehajtott gépesítés a gyerekkor környezetében előidézett.⁴¹

Az ökológia pástján – a humánus védelmében – ismét egymás mellett találjuk irodalmunk e két különböző generációjához tartozó képviselőjét.

(Van valami jelképes abban, hogy az atomkor, a tudományos és technikai forradalom szorongató létkérdéseire az azonos hullámhosszon gondolkodók szinte azonos időpontban keresték a választ, s még műfaji választásuk is egybeesik. Illyés Gyula is, Déry Tibor is, s – mint láttuk – Nagy László is az oratórium mellett döntött.⁴² Válaszaikban a hangsúly, igaz, különböző. Az *éden elvesztésében* Illyés az emberben rejlő eredendő jobbakarásban, a *Szembenézni* befejezésében Déry az életet továbbvivő biológiai erőben látja a megmaradás zálogát; megrendülésének friss sebeivel viszont Nagy László még nem tud s talán nem is kíván messzebb tekinteni. Éppen ezért mi sem kívánjuk erőszakkal megvonni e hármas együttállás „tanulságait”. Megelégszünk pusztá felvillantásával.)

Déry Tibor három arcképe

Mint az *Élet és Irodalom* munkatársa, Nagy László három alkalommal rajzolta meg idős barátja portréját. (Félig-meddig szerkesztőségi feladvány volt ez, hasonlóan Simon István vagy Lengyel József arcképeihez, hogy csak a költő naplójában említetteknel maradjunk.)⁴³ Az első még 1966-ban, Réz Pálnak az interjújához készült.⁴⁴ A fény, klasszikus megoldással, a jobb felső sarokból esik a fejre, amely átlósan fordul felénk. Az arc nagyobbik fele homályba borul. A sokat megért tekintet sötétben marad: részben maga elé mered; részben önmagába (börtön- emlékeibe?) merül. A kép szabadon maradó szélein: a *G. A. úr X-ben* világa, nem dramatizált pátosszal, hanem a regény koncepcióját követve – tisztos fölénnyel és iróniával. Apró, gyermekrajzokra emlékeztető vázlatos emberfigurák, a hatvanas években nemzetközi hírnévre szert tett német A. R. Penck modorában: egymásnak magyarázva váraognak a közös kondérban fővő étel előtt; gépek fogaskerekei kapaszkodnak egymásba – és a melléjük állított kezelő hátába, amelyre ugyancsak fogaskerekek vannak applikálva; megjelennek a „lovások” is, akik lónak kinevezett embertársaik nyakában ülve élvezik a kikapcsolódást; alul – egy tömbház

⁴⁰ A *Zöld Angyal*. *Élet és Irodalom*, 1964. júl. 18. 29. sz. 4–5.

⁴¹ Az idézett hosszú versek és az oratórium részletes elemzését I. GÖRÖMBEI, *i. m.* (6. jegyz.) 231–249., 283–293.

⁴² Illyés művének bemutatója 1967. február 19-én volt Somogyjádón. Déry oratóriuma az *Új Írás* 1967. decemberi (12. sz. 65–80.), Nagy Lászlóé pedig az *Új Írás* 1968. szeptemberi számában (9. sz. 10–18.) jelent meg.

⁴³ L. *Krónika-töredék*, *i. m.* (22. jegyz.) 78., 122.

⁴⁴ *Élet és Irodalom*, 1966. jan. 8., 2. sz. 12.

előtt felemelt karú szónok mondja a magáét – egyetlen hallgatójának. Itt-ott apró betűkkel a kollektív lét jelszavai: „extra” – „boldog” – „kötelező lovaglás...”

A következő arckép nyolc évvel későbbi, s az Élet és Irodalomnak azt a számát díszíti, amely a nyolcvanéves íróat köszöntötte.⁴⁵ Ez is átlós szerkezetű, ugyanúgy jobbról kap megvilágítást, de nem felülről, hanem kissé oldalról. Minek következtében az arc egyik fele, s az ábrázolt tekintete is világosan kivehető. Ám nem vidámabb ez a megjelenítés sem. Az arc egy kissé megnyúlt, homlokán tovább ritkul a haj. A látványt meghatározza a két szemgolyó. Sugaruk a szemlélőre vetődik, s valami meghatározhatatlan szomorúság árad belőlük. A csalódásé? A sokat megért bölcsességé? – A költő remekelt: összekuszált világunk e nyomott hangulatú tükörképével.

Az utolsó portré a halált követő búcsúzásé, talán még szomorúbb – s Nagy László naplójegyzetei a tanúk rá: milyen kínlódva született.⁴⁶ Felépítése, megvilágítása azonos az előzőével.⁴⁷ Csak a fej aránya vált kisebbé s egyben kiszolgáltattabbá. Mintha már meg is kezdte volna a tőlünk való lassú eltávolodást. „Nincsen remény” – mondja Vörösmarty nyomán az elsötétülő tekintet, barátságos, ám félreérthetetlen pesszimizmussal búcsúzva.

A portrészíró mintha saját sorsáról vallana. Néhány hónap múltán ő is eltávozott közülünk.

Botka Ferenc

⁴⁵ Élet és Irodalom, 1974. okt. 19., 42. sz. 3.

⁴⁶ L. *Krónika-töredék, i. m.* (22. jegyz.) 438.

⁴⁷ Élet és Irodalom, 1977. aug. 27., 35. sz. 4.